

יסודות יבמות

שיעור שני

היתר איסור אשת אח במקום יבום

מקורות

- א. מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דבחדש פרשה ז ד"ה זכור ושמור שניהם
- ב. גמ' ג: "טעמא דכתב... כרת מי דחי"; [ז.ח. "אלא איצטריך... לא ילפינן"]; תוס' ג: ד"ה לא
- ג. גמ' לט. "כנסה הרי... לכל דבר"; תוס' ח: ד"ה מלמד; תוס' לה: ד"ה תגלי "וא"ת..."
- ד. גמ' לט: "בראשונה שהיו... יבמה יבא עליה מצוה"; [ירושלמי פ"א ה"א "כתי' מצות... אבדימוס בי ר' יוסי"]
- ה. שו"ת הרמב"ם (מהד' בלאו) סי' ריח; הל' יבום וחליצה פ"א הל"ב
- ו. יד רמה סנהדרין נג: ד"ה מתיב רב הושעיא; תורת האדם שער הסוף ענין הכהנים "ודמיא הא מילתא... ודשאר מצוות"
- ז. גמ' י: "איתמר החולץ... דצרה קעבדה"; תוס' שם, ד"ה איהו; רמב"ן מד. ד"ה ה"ג בנוסחי]
- ח. רש"י נב: ד"ה נתן לה

מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דבחדש פרשה ז

'זכור' ו'שמור', שניהם נאמרו בדיבור אחד. 'מחלליה מות יומת' ו'ביום השבת שני כבשים', שניהם בדיבור אחד נאמרו. 'ערות אשת אחיך' ו'יבמה יבא עליה', שניהם נאמרו בדיבור אחד. 'לא תלבש שעטנז' ו'גדילים תעשה לך', שניהם נאמרו בדיבור אחד. מה שאי אפשר לאדם לומר כן, שנאמר: 'אחת דבר אלהים שתיים זו שמענו', ואומר: 'הלא כה דברי כאש נאם ה'.'

שו"ת הרמב"ם סי' ריח

וידועה לכם מסקנת פסק ההלכה, שמצות יבום קודמת למצות חליצה, אפילו אינו מתכוין לשם מצוה, אלא לשם נוי או לשם ממון, הואיל ולאחר שמת בלא בנים, הותרה ונסתלק איסור הערוה בכלל, כחכמים. אבל לפי שיטת אבא שאול מצות חליצה קודמת, להיותו סובר, שאיסור אשת אח דחוי מפני היבום, ואם מתכוונים לדבר אחר זולתי המצוה, הריהו כאלו פגע בערוה. ואין הלכה כמותו, כמו שבאר התלמוד.

יד רמה סנהדרין נג: ד"ה מתיב רב הושעיא

ואי קשיא לך מאי שנא גבי איסור אשת אח דאתי עשה ודחי את ל"ת שיש בו כרת ואפי' בביאה שניה וקי"ל דאפי' גירשה מותר להחזירה ואלו גבי חייבי לא תעשה קאמרינן דלא אתי עשה ודחי את לא תעשה אלא בביאה ראשונה לא תיקשי לך דשאני איסור אשת אח דכי קא מידחי במקום יבום לאו משום דאתי עשה ודחי את לא תעשה הוא דמידחי אלא משום דכיון דלא משכחת יבום אלא גבי אשת אח ממילא שמעת דלא אסר רחמנא אשת אח אלא שלא במקום יבום כגון היכא דיש לו זרע אבל היכא דמת בלא זרע לא אסרה תורה ואמטול הכי שריא ואפי'

בביאה שניה אבל גבי חייבי לאוין ליכא למימר דלא אסר רחמנא חייבי לאוין כלל אלא שלא במקום יבום דמהיכא תיתי לי הא ודאי כיון דמשכחת לה למצות יבום דמיקיימא בעלמא בשאר נשים דשריין אימא לך דכד אסר רחמנא חייבי לאוין אפילו במקום יבום אסרינהו הילכך דוקא ביאה ראשונה דאתי עשה ודחי את ל"ת אבל ביאה שניה לא.

תורת האדם שער הסוף ענין הכהנים

ודמיה הא מילתא לההיא מילתא דמס' יבמות, דאמרי' התם שאין עשה דוחה ל"ת שיש בו כרת ויבמה האסורה עליו איסור ערוה אינה עולה ליבום, והיא גופה מצות יבום ל"ת של כרת הוא, דאשת אח כרת יש בה, אלא עשה דיבמה לגבי לאו דאשת אח לא מיקרי דיחוי דהא ליתי' אלא בהכי, וערות אשת אחיך לא תגלה אלא במקום שאין בנים ליבום, וליתיה לכרת ולא ללאו בהכי, דהא לא מצי מיבם אלא בהכי. וה"נ לגבי שבת אשכחן עבודה דדחיא שבת ולא גמרינן מהתם דאתי עשה ודחי ל"ת שיש בו כרת משום דדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל הוא וליתי' ללאו בהכי, והכי נמי לענין כ"ג ונזיר ליכא למיגמר מינה דכבוד הבריות לידחי ל"ת דכלאים ודשאר מצות.

בשיעור הקודם עיינו בשתי הפרשיות בתורה בהן מופיע היבום, ודרכן התחלנו לראות את המורכבות שבמצות היבום. בשיעור זה נמשיך לבחון את המורכבות שבמצות היבום, דרך עיון בהיתר איסור אשת אח במקום יבום.

בפרשיות העריות התורה מונה את אשת אח בכלל העריות:

[ויקרא יח, טז] ערות אשת אחיך לא תגלה ערות אחיך הוא.

[ויקרא כ, כא] ואיש אשר יקח את אשת אחיו נדה הוא, ערות אחיו גלה ערירים יהיו.

לפי זה, לכאורה מצות היבום עומדת בסתירה לאיסור אשת אח.

על המתח שבין מצות היבום לאיסור אשת אח עומדת המכילתא:

'זכור' ו'שמור', שניהם נאמרו בדיבור אחד. 'מחלליה מות יומת' ו'ביום השבת שני כבשים', שניהם בדיבור אחד נאמרו. 'ערות אשת אחיך' ו'יבמה יבא עליה', שניהם נאמרו בדיבור אחד. 'לא תלבש שעטנז' ו'גדילים תעשה לך', שניהם נאמרו בדיבור אחד. מה שאי אפשר לאדם לומר כן, שנאמר: 'אחת דבר אלהים שתיים זו שמענו', ואומר: 'הלא כה דברי כאש נאם ה"'.
[מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דבחדוש פרשה ז]

המכילתא מביאה את מצות היבום ואת איסור אשת אח כאחד המקומות בהם ציווי התורה נראים כסותרים זה את זה. אמנם, אין בדברי המכילתא הסבר כיצד ציוויים אלו מתיישבים – כיצד היבום נעשה במקום איסור אשת אח?

בפשטות, נראה היה לבאר כי מצות היבום היא הדוחה את איסור אשת אח¹. באופן זה, היבמה היא אמנם ערוה על היבם, אך למרות זאת יש לבוא עליה לשם קיום מצות היבום.

הגדרה זו משתמעת משיטת אבא שאול:

אבא שאול אומר: הכונס את יבמתו לשם נוי ולשום אישות ולשום דבר אחר, כאילו פוגע בערוה וקרוב אני בעיני להיות הולד ממזר.
[יבמות לט.]

¹ לפי הבנה זו, אמנם כעיקרון עשה אינו דוחה 'לא תעשה שיש בו כרת' (כדברי הגמרא [ז:]), אך לגבי יבום חידשה התורה שמצות היבום דוחה את איסור אשת איש.

נראה כי אבא שאול רואה את הביאה על היבמה כמעשה איסור שהותר אך ורק לשם קיום מצות היבום. בשל כך, אם הוא נעשה שלא לשם יבום – "כאילו פוגע בערווה וקרוב אני בעיני להיות הולד ממזר"².

הירושלמי מביא שעל פי שיטה זו נהג רבי יוסי בן חלפתא:

אתיא כרבי יוסי בר חלפתא, דרבי יוסי בן חלפתא ייבם את אשת אחיו, חמש חרישות חרש וחמש נטיעות נטע ודרך סדין בעל. אילו הן: רבי ישמעאל בי רבי יוסי, רבי לעזר בי רבי יוסי, רבי מנחם בי רבי יוסי, ור' חלפתא ברבי יוסי, רבי אבדימוס בי רבי יוסי.

[ירושלמי פ"א ה"א]

רבי יוסי בר חלפתא בא על יבמתו דרך סדין, כדי שלא ליהנות מן הביאה, וכן לא קיים בה מצות עונה כאישה רגילה³. הירושלמי מבאר כי הנהגתו של רבי יוסי בר חלפתא מבוססת על שיטת אבא שאול: יבמה כעיקרון היא ערווה, ולכן אין בה היתר ביאה כאישה רגילה, אלא לשם קיום מצות היבום בלבד.

אולם, חכמים חולקים על אבא שאול וסוברים כי הביאה מותרת גם כאשר היא אינה נעשית לשם יבום:

וחכמים אומרים: 'יבמה יבא עליה' מכל מקום.

[יבמות לט.]

הרמב"ם כותב כי מחלוקת אבא שאול וחכמים נעוצה בגדר היתר איסור אשת אח במקום יבום:

וידועה לכם מסקנת פסק ההלכה, שמצות יבום קודמת למצות חליצה, אפילו אינו מתכוין לשם מצוה, אלא לשם נוי או לשם ממון, הואיל ולאחר שמת בלא בנים, הותרה ונסתלק איסור הערוה בכלל, כחכמים. אבל לפי שיטת אבא שאול מצות חליצה קודמת, להיותו סובר, שאיסור אשת אח דחוי מפני היבום, ואם מתכוונים לדבר אחר זולתי המצוה, הריהו כאלו פגע בערוה. ואין הלכה כמותו, כמו שבאר התלמוד.

[שו"ת הרמב"ם סי' ריח]

לדבריו, לשיטת אבא שאול, איסור הביאה קיים אלא שהוא נדחה לשם קיום המצוה, ולכן יש איסור בביאה על יבמה שלא לשם מצוה. לעומת זאת, לשיטת חכמים, האיסור כלל אינו קיים במציאות זו, ולכן אין איסור בביאה על היבמה גם שלא לשם מצוה⁴.

הרמב"ם [הל' יבום וחליצה פ"א ה"ב] פוסק כשיטת חכמים, ובהתאם לכך נוקט הרמב"ם כהגדרה העולה משיטתם:

שמאחר שמת אחיו בלא ולד נסתלק איסור ערווה מעל כל נשיו. [הל' יבום וחליצה פ"א ה"ב]

הרמב"ם כותב כי איסור אשת אח פוקע בשעת מות האח ללא בנים.

וכן עולה מדברי הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה:

אשת אביו ואשת בנו ואשת אחיו ואשת אחי אביו ארבעתן ערוה עליו לעולם בין מן האירוסין בין מן הנישואין בין שנתגרשו בין שלא נתגרשו בין בחיי בעליהן בין אחר מיתת בעליהן, חוץ מאשת אחיו שלא הניח בן.

[הל' איסורי ביאה פ"ב ה"א]

הרמב"ם מגדיר כי אשת אח שמת ללא בנים כלל אינה ערווה.

² כן כותב העונג יום טוב [סי' קעח]: "וסובר אבא שאול דכל שבא לשם זנות לא פקע עדיין איסור אשת אח". [דבריו אמורים ביחס לסוגיית הירושלמי [פ"א ה"א] הדנה בדברי אבא שאול. אמנם יש דרכים נוספות בביאור שיטת אבא שאול, ואכמ"ל].

³ תוספות [שבת קיח: ד"ה אימא] גורסים בדברי הירושלמי שרבי יוסי בא על כל יבמה ביאה אחת בלבד: "ובירושלמי משני דיבמות היו, ולא רצה לקיים בהן מצות עונה אלא רק כדי לקיים מצות יבום, דהיינו ביאה ראשונה".

⁴ וכן כותב הרמב"ם בפירוש המשנה [בכורות פ"א מ"ז].

על פי שיטה זו, כי איסור אשת אח לא נאמר במקום יבום, מבחין הרמב"ן בין הכלל 'עשה דוחה לא תעשה' לבין היתר אשת אח במקום יבום:

ודמיה הא מילתא לההיא מילתא דמסכת יבמות, דאמרינן התם שאין עשה דוחה לא תעשה שיש בו כרת ויבמה האסורה עליו איסור ערוה אינה עולה ליבום, והיא גופה מצות יבום לא תעשה של כרת הוא, דאשת אח כרת יש בה, אלא עשה דיבמה לגבי לאו דאשת אח לא מיקרי דיחוי, דהא ליתיה אלא בהכי, ו'ערוה אשת אחיך לא תגלה' אלא במקום שאין בניס ליבום, וליתיה לכרת ולא ללאו בהכי, דהא לא מצי מיבם אלא בהכי.

[תורת האדם שער הסוף ענין הכהנים]

לדבריו, איסור אשת אח אינו נדחה מחמת מצות היבום, אלא במקום יבום האיסור מלכתחילה לא נאמר.⁵

הבחנה זו מפורשת גם בדברי היד רמה. היד רמה מקשה על דברי הגמרא [יבמות כ:; סנהדרין יט.]: המתירה בחייבי לאוין ביאה ראשונה בלבד:

ואי קשיא לך, מאי שנא גבי איסור אשת אח דאתי עשה ודחי את לא תעשה שיש בו כרת ואפילו בביאה שניה, וקיימא לן דאפילו גירשה מותר להחזירה, ואלו גבי חייבי לא תעשה קאמרינן דלא אתי עשה ודחי את לא תעשה אלא בביאה ראשונה.

[יד רמה סנהדרין נג: ד"ה מתיב]

קושיית היד רמה מבוססת על הנחה כי מצות היבום היא הדוחה את איסור אשת אח. על פי זה תמה היד רמה, במה שונה יבום במקום לאו, בו ההיתר הוא רק לקיום המצוה בביאה ראשונה, מכל יבום הנעשה במקום איסור אשת אח, בו קיים היתר גם לביאה שנייה וגם לשוב ולכנס את היבמה לאחר שגירשה.⁶

היד רמה מתרץ:

לא תיקשי לך, דשאני איסור אשת אח דכי קא מידחי במקום יבום לאו משום דאתי עשה ודחי את לא תעשה הוא דמידחי, אלא משום דכיון דלא משכחת יבום אלא גבי אשת אח ממילא שמעת דלא אסר רחמנא אשת אח אלא שלא במקום יבום, כגון היכא דיש לו זרע, אבל היכא דמת בלא זרעא לא אסרה תורה, ואמטול הכי שריא ואפילו בביאה שניה. אבל גבי חייבי לאוין ליכא למימר דלא אסר רחמנא חייבי לאוין כלל אלא שלא במקום יבום, דמהיכא תיתי לי, הא ודאי כיון דמשכחת לה למצות יבום דמיקיימא בעלמא בשאר נשים דשריין אימא לך דכד אסר רחמנא חייבי לאוין אפילו במקום יבום אסרינהו, הילכך דוקא ביאה ראשונה, דאתי עשה ודחי את לא תעשה, אבל ביאה שניה לא. [שם]

היד רמה מתרץ כי ההנחה עליה התבססה קושייתו אינה נכונה: מצות היבום אינה דוחה את איסור אשת אח, אלא איסור אשת אח כלל לא נאמר במקום מצוה, ולכן קיים היתר גם בביאות נוספות וגם לכונסה לאחר גירושה. לעומת זאת, לאו אחר קיים גם במקום יבום, אלא שמצות היבום דוחה אותו (מדין 'עשה דוחה לא תעשה'), ולכן ההיתר מוגבל לביאה ראשונה בה מתקיימת המצוה.

שיטה שונה עולה מדברי תוספות:

⁵ דברי הרמב"ן מבוססים על תפיסתו העקרונית בהבנת הכלל 'עשה דוחה לא תעשה', העולה מדבריו בפירושו לתורה [שמות כ, ח]. אמנם, רב ניסים גאון [שבת קלג.] לומד שגם הכלל 'עשה דוחה לא תעשה' נובע מכך שהאיסור לא נאמר במקום העשה.

⁶ כדברי הגמרא [לט.]: "אמר רבי יוסי בר חנינא: לומר שמגרשה בגט ומחזירה... סלקא דעתך אמינא מצוה דרמיא רחמנא עליה עבדה, השתא תיקום עליה באיסור אשת אח, קא משמע לך. ואימא הכי נמי? אמר קרא 'ולקחה לו לאשה' – כיון שלקחה הרי היא כאשתו לכל דבר".

ואם תאמר, ואמאי לא ילפינן דלידחי מעשה דייבום דדחי לא תעשה דכרת דאשת אח... ואומר ר"י, דמאשת אח לא מצי למילף בעלמא דלידחי עשה לא תעשה שיש בו כרת, דשאני אשת אח דמצותו בכך ואי אפשר בענין אחר לקיים מצות יבום, דאם לא כן בטלה מצות יבום. [תוס' ג: ד"ה לא]

תוספות שואלים, מדוע דחיית איסור אשת אח במקום יבום אינה מלמדת שעשה דוחה לא תעשה שיש בו כרת. תוספות מתרצים, כי הואיל ומצות היבום אינה יכולה להתקיים ללא דחיית איסור אשת אח, לא ניתן ללמוד ממנה לדינים בהם בדרך כלל המצוה יכולה להתקיים ללא דחיית איסור. מדבריהם עולה, כי דחיית איסור אשת אח במקום יבום מבוססת על הכלל 'עשה דוחה לא תעשה', אלא שלגבי יבום התורה דחתה גם לא תעשה שיש בו כרת – "דמצותו בכך ואי אפשר בענין אחר לקיים מצות יבום"⁸.

על פי שיטתם זו נזקקים תוספות לבאר באופן אחר את טעם היתר ביאה שנייה ביבום ואת החילוק בין איסור אשת אח לחייבי לאוין, בהם מותרת ביאה ראשונה בלבד:

ותימה, דמשמע דלביאה שניה לא צריך קרא להתיר, ואמאי, והא מצוה דרמא רחמנא עליה עבדה מביאה ראשונה, דהא ביאה שניה לא דחיא חייבי לאוין, כדאמר בפרק שני. ויש לומר, דביאה שניה לא צריכא קרא, דסברא הוא, דלא אמר רחמנא יבא עליה לגרשה אחר ביאה ראשונה, ומכל מקום ביאה שניה לא דחיא חייבי לאוין, דרשות היא וליכא עשה אלא בביאה ראשונה. [תוס' ח: ד"ה מלמד]

לדבריהם, אמנם בדרך כלל האיסור נדחה רק לצורך המעשה המינימלי הנדרש לעשיית המצוה (ולכן בחייבי לאוין מותרת ביאה ראשונה בלבד), אך ביבום המצב שונה: אין סברה שהתורה תצווה לכנוס את היבמה ולגרשה לאחר ביאה ראשונה, ומכאן שהתורה התירה גם ביאות שאינן דרושות לקיום המצוה.

דברי תוספות בפרק רביעי עולה חידוש נוסף:

ואם תאמר, לריש לקיש הכונס יבמתו מעוברת והפילה אמאי פטור מן הקרבן, כיון דביאת מעוברת לא שמה ביאה, אם כן אשת אח שלא במקום מצוה היא. ואומר ר"י, דאפילו הכי לא מחייב, מידי דהוה אקטן שבא על יבמתו גדולה דאמר לקמן דתגדלנו. [תוס' לה: ד"ה תגלי]

תוספות כותבים כי על אף שאין קיום מצוה בביאה על יבמה מעוברת, אין בכך איסור אשת אח. תוספות מביאים לכך ראיה מדברי המשנה [קיא:]: לגבי יבם קטן: "בא על יבמה גדולה תגדלנו". מדברי המשנה עולה כי אין איסור בביאת קטן על יבמה גדולה, על אף שחיוב המצווה לא חל.

מן האמור עולה, כי קיימת מחלוקת ראשונים ביסוד היתר איסור אשת אח במקום יבום: לפי הרמב"ן וסיעתו, איסור אשת אח כלל לא נאמר במקום יבום. לעומת זאת, לפי תוספות, האיסור הותר במקום מצוה. עם זאת, גם לפי תוספות ההיתר קיים גם מעבר לנדרש לשם קיום המצוה – הותרה ביאה על היבמה גם לפני קיום מצות היבום וגם לאחריה⁹.

מחלוקת הראשונים בעניין זה משליכה על הבנת סוגיית הגמרא לגבי 'החולץ ליבמתו וחזר וקידשה':

⁷ מדברי הגמרא [נד:]: המביאה מקור לאיסור יבמה בחיי בעלה, משתמע כשיטת הראשונים דלעיל, שאיסור אשת אח כלל לא נאמר במקום יבום (ועי' רמב"ן [שם, ד"ה הא דאמר] הכותב כן במפורש); ועי' תוספות [שם, ד"ה אלא] המבארים את דברי הגמרא על פי שיטתם.

⁸ אמנם, בית הלוי [ח"א סי' ח"א סי' לח אות ה] כותב כי הטיעון 'מצוותו בכך' מלמד שהאיסור לא נאמר במציאות זו, כך שלא נזקקים לדחיית הלאו, אך הקובץ הערות [ט, א] והאפיקי ים [ח"א סי' ז אות טו] מוכיחים מדברי תוספות [ה: ד"ה כולה] שלא כדבריו.

⁹ האחרונים [קובץ הערות סי' ט; שיעורי רבי נחום אות לו; בית ישי סוסי" מב] דנים בהרחבה בשיטת תוספות: כיצד ההיתר קיים גם שלא בשעת קיום המצוה, על אף שהוא מבוסס על הכלל 'עשה דוחה לא תעשה', ואכמ"ל.

איתמר, החולץ ליבמתו וחזר וקדשה, אמר ריש לקיש: הוא אין חייב על החלוצה כרת, והאחין חייבין על החלוצה כרת. על הצרה, בין הוא ובין האחים חייבין על הצרה כרת. ורבי יוחנן אמר: בין הוא ובין האחים אינן חייבין לא על החלוצה כרת ולא על הצרה כרת.

[יבמות י:]

מבואר בגמרא, כי הבא על יבמתו לאחר החליצה עובר על לאו בלבד: "אשר לא יבנה – כיון שלא בנה שוב לא יבנה", ואילו דין האחים והצרות שנוי במחלוקת האמוראים: לשיטת ריש לקיש הם חייבים כרת, ולשיטת רבי יוחנן הם עוברים על לאו בלבד.

תוספות כותבים בביאור שיטת ריש לקיש:

אי לא הוה כתיב 'לא יבנה', הוה אמינא דאפילו הוא על החלוצה בכרת, והשתא אייתר 'לא יבנה' לנתקה מכרת ללאו, אבל אחין וצרה כדקיימי קיימי ולא קאי 'לא יבנה' עליהו.

[תוס' שם, ד"ה איהו]

לפי דבריהם, מצד העיקרון אמור להיות כרת גם בחולץ הבא על החלוצה, אולם הכתוב "לא יבנה" בא 'לנתק' מכרת ללאו. לשיטת ריש לקיש, ה'ניתוק' מכרת ללאו אמור רק לגבי החולץ, אך לא לגבי האחים והצרות, ולכן בהם יש חיוב כרת¹⁰.

לעומתם, הרמב"ן מפרש כי הכתוב "לא יבנה" ביסודו מלמד על איסור לייבם לאחר החליצה¹¹, ובהתאם לכך הוא כותב בביאור טעמו של ריש לקיש:

דאפילו לריש לקיש מיעוטא הוא שלא יבנה בכולן, מיהו לא מוקמינן ליה לאפוקי לצרה מדינה, דלדידיה לגופיה איצטריך שאין מצות יבום עליו והדר הוי ליה אשת אח שלא במקום מצוה, אבל לחלוצה מקום מצוה הוא ודאי ופרח איסור אשת אח מינה לגמרי מסברא, הילכך ליכא אלא לא יבנה. [רמב"ן מד. ד"ה ה"ג בנוסחין]

לדבריו, הכתוב "לא יבנה" מלמד כי אין לייבם לאחר החליצה. בשל כך, הצרה – לשיטת ריש לקיש – נחשבת כ'אשת אח שלא במקום מצוה', וממילא יש עליה חיוב כרת. החלוצה, לעומתה, היא 'אשת אח במקום מצוה', ולכן אין עליה חיוב כרת, אלא לאו בלבד משום "לא יבנה"¹².

מחלוקת זו שבין תוספות לרמב"ן נובעת ממחלוקתם העקרונית ביסוד היתר אשת אח במקום יבום. לפי תוספות, ההיתר נאמר במקום מצות יבום, ולכן יש צורך בדרשה שתלמד שאין כרת בחלוצה, בה מצות היבום אינה קיימת. לעומת זאת, לפי הרמב"ן, אשת אח הנופלת ליבום כלל אינה מוגדרת כערווה. בהתאם לכך, גם ללא דרשה מיוחדת אין מקום לחייב כרת על חלוצה, ולכן איסורה נובע מאזהרה נפרדת – "לא יבנה".

דברים אלו אמורים ביחס לאיסור הביאה על ערווה. אמנם, מלבד איסור הביאה, בערווה קיים דין נוסף: קידושין אינם תופסים בה¹³.

הקובץ הערות מביא שתי דרכים בהבנת יסוד הדין:

והנה זה זמן רב ששמעתי מכבוד מו"ר הגר"ש הכהן שקאפ (שליט"א), שנסתפק בהא דחייבי כריתות לא תפסי בהו קידושין, מה היא הסיבה למניעת הקידושין. שיש לפרשו בשני אופנים: כגון באחות אשה שיש בה כרת ולא תפסי בה קידושין. (א) יש לומר דמה שהיא אחות אשה גורם לחיוב כרת, וחיוב הכרת מונע הקידושין מלחול. (ב) יש לומר דחיוב כרת

¹⁰ לפי תוספות, רבי יוחנן חולק וסובר כי ה'ניתוק' מכרת ללאו אמור לגבי כל נשי האח המת ביחס לכל האחים.

¹¹ בהתאם לשיטתו זו, הרמב"ן [השגות לספר המצוות, שכחת הלאוין יא] מונה לאו זה במניין המצוות.

¹² לפי הרמב"ן, רבי יוחנן חולק וסובר כי בשעת הנפילה לייבום פקעה ערוות 'אשת אח' מכל הנשים באופן מוחלט. [וכן כותבים הרמב"ם [הל' יבום וחליצה פ"א ה"ב] והרשב"א [מא. סוד"ה שומרת יבם]].

¹³ כדברי המשנה [קידושין טו:]: "וכל מי שאין לה עליו קידושין אבל יש לה על אחרים קידושין, הולד ממזר. ואיזה זה? זה הבא על אחת מכל העריות שבתורה".

אינו סיבה למניעת הקידושין אלא סימן, דכמו שיש בה כרת מפני שהיא אחות אשה, הכא נמי לא תפסי בה קידושין מהאי טעמא גופא, ואין הכרת גורם למניעת הקידושין אלא סיבת הכרת, דאותה הסיבה שמחייבת כרת היא בעצמה מונעת הקידושין, וכמו שמחייבת כרת מפני שהיא אחות אשה, הכא נמי לא תפסי בה קידושין מאותו הטעם בעצמו, ולא מפני חיוב כרת שבה. [קובץ הערות ג, ג]

לפי דרך אחת, הקידושין אינם תופסים מחמת האיסור. לפי דרך שנייה, הקידושין אינם תופסים מעצם היותה ערווה – התורה מגדירה כי אין מושג של אישות עם ערווה¹⁴; כשם שביאה על ערווה אסורה מטעם זה, כך קידושין אינם תופסים בה מטעם זה¹⁵.

על פי הדרך הראשונה, ברור כיצד יכולה להתקיים מצות "ולקחה לו לאשה ויבמה": הואיל ואיסור אשת אח אינו קיים במקום יבום, היבם יכול לקחת את היבמה לאישה וליבם אותה. לעומת זאת, על פי הדרך השנייה, קיים בכך קושי: לכאורה, הגדרתה של היבמה כערווה עומדת בעינה, אלא שאיסורה הותר. ואם כן, כיצד היבם יכול לקיים בה "ולקחה לו לאשה", והרי היא ערווה שאין קידושין תופסים בה? הרי אישות בין היבם ליבמתו כלל איננה אפשרית!

לשיטת הרמב"ן תמיהה זו מסולקת; לפי דרכו, פרשיית העריות לא נאמרה ביחס לאשת אח הנופלת ליבום, ולכן אשת אח הנופלת ליבום כלל אינה מוגדרת כערווה¹⁶. לעומת זאת, לשיטת תוספות, תמיהה זו במקומה עומדת: אמנם האיסור נדחה מפני המצוה, אך לכאורה הגדרת היבמה כערווה נותרת בעינה, ואם כן כיצד ניתן לקיים בה "ולקחה לו לאשה"?

ייתכן ותוספות חולקים על הבנה זו מיסודה, והם נוקטים כהבנה הראשונה דלעיל: קידושין אינם תופסים בערווה מחמת האיסור, ולכן במקום יבום האיסור נדחה ושייכת אישות בין היבם ליבמתו. ניתן להציע אפשרות נוספת, כי – בניגוד להבנתנו בשיטתם – לא רק האיסור נדחה מחמת המצוה, אלא לשם קיום מצות היבום פוקעת הגדרת היבמה כערווה¹⁷.

מדברי רש"י עולה הבנה שלישית בעניין זה. רש"י כותב בטעם הדין שקידושין אינם תופסים ביבמה וחלות ה'מאמר' [=קידושי כסף הנעשים ביבמה לפני ביאת היבום] היא מדרבנן בלבד:

נתן לה כסף או שוה כסף ואמר לה התקדשי לי במאמר יבמין, ואף על גב דיהב לה מידי לאו קידושין גמורים הן כקידושי תורה, שהרי אין קידושין תופסין באשת אח, והתורה לא התירתה לו ליעשות כאשר נכרית אלא כסדר המצוה, וביאה הוא דכתבה בה רחמנא.

[רש"י נב: ד"ה נתן לה]

רש"י מבאר, כי הואיל והיבמה היא ערווה על היבם, משום 'אשת אח', קניינה יכול להיעשות רק על ידי מעשה היבום ולא על ידי קידושין רגילים, שאינם תופסים בערווה.

בדברי רש"י מתחדשים שלושה חידושים:

א. על אף שאשת אח מותרת על היבם, היא נחשבת ערווה¹⁸.

¹⁴ ניתן להגדיר כי התורה מלמדת שאישות שייכת רק עם אנשים זרים ולא בין 'שאר בשר'.

¹⁵ בהבנות אלו נחלקו האחרונים: רבי חיים מבריסק [על פי המובא בדברי יחזקאל' סי' נו אות ד], רבי שמעון שקופ [שערי יושר א, יא; חידושי רבי שמעון יהודה סי' א אות ב] והקובץ הערות [סי' ג אות ג-ד] סוברים ש'שם הערווה' הוא המונע את תפיסת הקידושין. לעומתם, האמרי משה [סי' ה אות ג] טוען כי האיסור הוא המונע את תפיסת הקידושין, וכן עולה מדברי האבני מילואים [יח, א].

¹⁶ נראה להעמיק הגדרה זו. כעיקרון, הקרבה המשפחתית מונעת את אפשרות האישות, אך ביבמה הקרבה המשפחתית דווקא יוצרת את האישות – בין אשת האח למת לבין אחיו ישנה 'זיקה', קשר אישות מסוים, שעליו להתממש במעשה היבום. [לפי זה, 'זקוקה' ו'ערווה' הן שתי הגדרות מנוגדות הנובעות מהקשר המשפחתי: אשת אח שלא במקום יבום היא 'ערווה', ואילו אשת אח במקום יבום היא 'זקוקה' (להרחבה בהגדרה מעין זו, עי' במאמרו של הרב חגי קורן: 'היתר אשת אח ביבום' [אסיף ב עמ' 47-49].

¹⁷ כן כותב השערי יושר [א, יא]: "אבל באמת יש לומר, דענין דחיית עשה לא תעשה, שגילתה תורה דלצורך מצוה בטלה הסיבה שגורמת את הלא תעשה, וכיון דגם תפיסת קנין הוא צורך המצוה, כמו שבטלה סיבת האיסור בשביל מצות יבום כמו כן בטלה סיבה המונעת לתפיסת קנין".

¹⁸ בכך חולק רש"י על שיטת הרמב"ן דלעיל. [עי' קובץ הערות [ח, יט] העומד על כך].

ב. הדין שאין קידושין תופסים בערווה, קיים גם בערווה שביאתה מותרת¹⁹.

ג. לקיחת יבמה לאישה שייכת על אף שקידושין אינם תופסים בה.

עולה מכך, כי רש"י מאמץ את ההבנה שהדין שאין קידושין תופסים בערווה אינו מחמת האיסור אלא מחמת עצם הגדרתה כערווה, ולכן לשיטתו הגדרה זו שייכת גם לגבי יבמה שביאתה מותרת. עם זאת, לשיטתו התורה מחדשת הליך מיוחד של לקיחת יבמה לאישה, הנבדל מיסודו ממעשה קידושין רגיל, והליך מיוחד זה מאפשר לקחת את היבמה לאישה על אף שהיא ערווה²⁰.

לסיכום: אשת אח היא אחת העריות, ואף על פי כן התורה מצווה לבוא עליה במקום יבום.

הראשונים נחלקו בגדר איסור אשת אח במקום יבום: לפי תוספות, האיסור נדחה מחמת המצוה (בדומה לכלל 'עשה דוחה לא תעשה'). לפי הרמב"ן וסיעתו, אשת אח מוגדרת כערווה רק שלא במקום יבום.

משיטת הרמב"ן עולה כי לא רק איסור אשת אח פוקע, אלא במקום יבום היא כלל אינה מוגדרת כערווה. לעומת זאת, משיטת רש"י עולה כי האיסור הותר אך היא ממשיכה להיחשב כערווה, ולכן קידושין אינם תופסים בה אלא רק מעשה היבום שחידשה התורה.

בעזרת ה' בשיעור הבא נעסוק בפטור ערווה מיבום, ובו נעמיק את העקרונות שעלו במהלך השיעור.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל

ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

¹⁹ כן מוכיח הקובץ הערות [ג, ד], ועי' אמרי משה [סי' ה אות ג] החולק ומבאר את דברי רש"י באופן אחר.

²⁰ הקובץ הערות [ה, יט] כי לשיטת הרמב"ן וסיעתו, יש לבאר באופן אחר מדוע קידושי כסף אינם תופסים ביבמה: "ולדעת הרשב"א דאשת אח הותר לגמרי, על כרחך הא דאין מאמר קונה ביבמה, אי אפשר לומר כפירש"י, אלא הטעם הוא מגזירת הכתוב [נ"ד ע"א, קידושין י"ד ע"א]: 'ביאה גומרת בה ואין כסף ושטר גומרין בה'."